

— Sintská a manušská romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka

1. Úvodní poznámky

Sintská a manušská romština je tradičním jazykem Sintů a Manušů, romských skupin, jejichž dnešní etnické autonymum je *Sinto*, příp. *Cinto* nebo *Mānuš*. Je pravděpodobné, že Sintové a Manušové jsou – alespoň zčásti – potomky **první migrační vlny** Romů do střední a západní Evropy, která proběhla počátkem 15. století (Halwachs 1999: 120, Bakker 1999, Franzese/Spadaro 2005: 14).¹ Vzhledem k množství lexikálních i gramatických přejímek z němčiny ve všech varietách sintské a manušské romštiny je třeba území, kde došlo k etablování této nářeční skupiny, hledat v těch oblastech Evropy, které byly kompaktně osídleny **německy mluvícím obyvatelstvem**. Migrace mluvčích SMR mimo toto území je poměrně pozdního data; většinou ji lze datovat do 19. století.

Sintové a Manušové patří mezi tradičně itinerantní (kočovné) populace. Nejčastěji je však jejich pravidelný, profesně motivovaný pohyb vázán na určitou geografickou oblast a omezen na teplejší období roku; na zimu se jednotlivé skupiny vrací na jedno místo (srov. např. Holzinger 1993: 4). Je tedy přesnější mluvit o tradičně **semi-itinerantních** (polokočovných) populacích. Už od 19. století, ale nejvíce v souvislosti s hlubokými ekonomickými změnami ve století 20. docházelo a dochází k úplné sedentarizaci některých skupin Sintů a Manušů.

Dnes žijí **Sintové** po celé německy mluvící části Evropy a v přilehlých i odlehlejších oblastech: v Německu, ve Švýcarsku a v Rakousku, v Dánsku, v zemích Beneluxu, ve francouzském Alsasku a Provensálsku, v severní a střední Itálii, ve Slovinsku, v Maďarsku, na Slovensku, v Polsku, v Rusku, v Kazachstánu a ovšem i v Česku. Nevelké komunity pozdních

1 Neznamená to ovšem, že v následujících staletích nemohlo docházet k sociální a jazykové integraci pozdějších romských migrantů z jihovýchodní a střední Evropy.

migrantů lze nalézt např. i v Kanadě, v Brazílii a jinde. **Manušové** žijí hlavně v Belgii, ve Francii a v severním Španělsku.

Subetnické skupiny Sintů a Manušů se nejčastěji označují pomocí geografických atributů. Tyto atributy však indikují tradiční, **historickou** vazbu dané skupiny k určitému regionu, nikoli nutně oblast jejich současného pobytu (srov. Melis 1995). Vzhledem k tomu, že nejde o deskriptivní termíny, budu geografické atributy označující **subetnickou** skupinu psát s velkým písmenem na začátku slova, a odliším je tak od čistě deskriptivních geografických atributů. Abych uvedl příklad, *Piemontští Sintové* (subetnický atribut) jsou subetnickou skupinou, jejíž některé komunity žijí i mimo oblast Piemontu; na druhé straně mezi *piemontské Sinty*, tj. Sinty žijící v Piemontu (deskriptivní atribut), patří i některé komunity jiných subetnických skupin Sintů.

Pro označení tradičního jazyka Sintů a Manušů se v romistice používají různé odborné termíny. Termín běžný ve starší lingvistice je *německá cikánština*, příp. *německá romština* (u nás např. Lípa 1965); vychází z nevhodného označování (zvláště) Sintů jako *německých Cikánů* nebo *německých Romů*, zároveň je však motivován formativním vlivem němčiny na jejich jazyk. Dnes je běžnější označení *sintština* (pro variety romštiny, kterými mluví Sintové) a *manušština* (pro variety Manušů); lze se též setkat se složeninou *sinto-manušština* (např. Valet 1989). Tyto termíny mají jasnou motivaci – jsou odvozeny z etnických autonym mluvčích označovaných variet – a nelze je považovat za nesprávné. Mohly by ale svádět k předpokladu, že dialekty, jejichž mluvčí používají totožné etnonymum, si jsou svou strukturou bližší než dialekty, jejichž mluvčí používají etnonymum odlišné. Tento předpoklad však neplatí obecně.² Budu proto pro souhrnné nebo dále nespécifikované označení romských dialektů Sintů a Manušů používat termín *sintská a manušská romština* (SMR), jednotlivé variety a jejich skupiny pak budu dále specifikovat subetnickými nebo geografickými atributy, např. *německá SMR*.

Bakker (1999) obhájí místo SMR v rámci tzv. **severních** dialektů romštiny; jeho stať také shrnuje starší pokusy o dialektální klasifikaci romštiny. Zatímco Bakker považuje severní dialekty romštiny za genetickou „větev“ romštiny a Boretzky/Igla (2004: 18-20) za „konglomerát“

² Zaprvé: není pravda, že by skupina dialektů Sintů a Manušů byla nějak hierarchicky odlišná od jiných skupin romských dialektů. Jinak řečeno, míra odlišnosti mezi dialekty Sintů a Manušů na jedné straně a dialekty dalších romských skupin na straně druhé není kvalitativně jiná než míra vzájemné odlišnosti mezi dialekty různých skupin Romů. Zadruhé: není pravda, že by míra odlišnosti mezi dialekty Sintů na jedné straně a dialekty Manušů na straně druhé byla větší než míra vzájemné odlišnosti mezi dialekty např. různých skupin Sintů. Abych uvedl konkrétní příklad, dialekt hornorakouských Sintů a dialekt auvergnských Manušů jsou si vzájemně strukturně i lexikálně mnohem bližší, než je každý z nich dialektu Piemontských Sintů.

| Manušové. Ilustrace Brigitta Enz |

příbuzných dialektů, obhajuje Matras (2002, 2005) negenetický pohled na klasifikaci romských dialektů, v němž důležitou roli hraje geografická difuze jazykových struktur. Podle této hypotézy vznikly současné dialektální skupiny romštiny *in situ*, v případě SMR až po příchodu předků jejich dnešních mluvčích na německé jazykové území, a nikoli nutně v důsledku zvláštní migrační vlny z Anatólie a/nebo Balkánu. SMR lze chápat jako součást původního nářečního kontinua: některé struktury sdílí s tzv. centrálními dialekty (zvláště s tzv. českou romštinou), další s tzv. dialekty severovýchodními (zvláště s tzv. polskou romštinou), v oblasti lexika jsou pak ně-

kteří shody s dnes zaniklými britskými, iberskými a skandinávskými dialekty romštiny (srov. též Boretzky 1998, Bakker 1999). Nejvíce strukturních shod nachází Matras (2002) s tzv. finskou romštinou, kterou spolu se SMR řadí do skupiny tzv. **severozápadních** dialektů romštiny.

Vnitřní dialektální klasifikace SMR je vzhledem k nedostatku deskriptivního materiálu zatím jen v plenkách.³ Valet (1989) oprávněně považuje za nejodlišnější varietu dialekt Piemontských Sintů, ostatní variety SMR pak poněkud sporněji dělí do tří skupin: skupina A sestává z dialektů Manušů, skupina B zahrnuje dialekty německých, nizozemských a alsaských Sintů, skupina C pak dialekty Sintů severní Itálie, Maďarska a Ruska. Bakker (1999: 185) předpokládá, že rakouská SMR je bližší skupině A nebo C než skupině B. Klasifikace ve Valetově duchu, tj. převážně na **geografickém** základě, je však podle mého názoru poněkud předčasná. Geografická blízkost současných nebo tradičních sídelních oblastí různých skupin Sintů a Manušů se jistě ukáže být podstatným faktorem, je však třeba počítat také s komplexní **subetnickou** a **rodovou** strukturou sintských a manuškých komunit⁴ a s jejich často velmi nepřehlednou migrační historií.

3 Stať Birgit Igly (2005) věnovaná vnitřní klasifikaci SMR mi zůstala nedostupná.

4 Například Holzinger (1993: 4) zmiňuje, že po druhé světové válce došlo v Německu ke vzniku nových sintských skupin z rodin a jednotlivců, jejichž původní rodové komunity byly zcela dezintegrovány nacistickou genocidou.

2. Sociolingvistická situace

Ne všichni Sintové a Manušové mluví romsky. Jazyková asimilace nebo také **jazyková směna**, tj. mezigenerační přechod k majoritnímu jazyku, probíhá už od 19. století, kdy – jak už bylo uvedeno – započala sedentarizace některých skupin Sintů a Manušů. Sowa (1889: 192–194) popisuje jazykově asimilované a asimilující se komunity usedlých Sintů v německém Vestfálsku, jejichž zaniklou nebo zanikající kompetenci v romštině staví do protikladu k vitalitě romštiny mezi kočovnými Sinty pohybujícími se v téže oblasti. Tragickým impulzem k další vlně jazykové asimilace byla nacistická genocida Sintů, Manušů a Romů v Německu a na okupovaných územích během druhé světové války. Část přeživších přestala po návratu z koncentračních táborů svůj rodný jazyk používat a předávat ho svým potomkům. V dnešní době nadále pokračuje jazyková asimilace z obvyklých příčin, v důsledku vnější integrace a/nebo vnitřní dezintegrace komunity apod. Například u Sintů v Maďarsku nebo u Piemontských Sintů v Itálii dnes mluví romsky jen nejstarší generace (Mészáros 1980: 4, Hutterer 1990: 89; Franzese 2001c: 28) a jejich dialekty tak nenávratně zanikají.

Plný přechod určité sintske nebo manušské komunity k majoritnímu jazyku ovšem není nutně doprovázen plnou **kulturní asimilací** a zánikem **etnické identity** odlišné od identity majoritní populace. Potomci mluvčích SMR, jejichž rodným jazykem je němčina, francouzština, italština atd., se většinou nadále považují a jsou považováni za Sinty nebo Manuše, ačkoli mohou být chápáni jako speciální etnická subkategorie. Například mezi Manuši jsou jazykově asimilovaní členové této skupiny označováni jako *tōde Mānuš* „umytí Manušové“: *o tōde Mānuš džānen-le gar te rāken-le mānuš* „umytí Manušové neumějí mluvit manušsky“ (Valet 1971/1986, citováno podle Williams 2003: 41).

Na druhé straně však stále existuje mnoho sintskeých a manušskéých komunit, kde je romština vitálním jazykem každodenní komunikace a kde se jí učí i děti. Holzinger (1993: 5) uvádí, že v Německu je romština rodným jazykem převážné většiny Sintů. Dospělí mluvčí romštiny, a někdy i děti, jsou **bilingvní**, příp. multilingvní v jazyce či jazycích majoritních nebo socioekonomicky dominantních skupin, mezi nimiž žijí. Ačkoli sociolingvistická situace romštiny jistě není u různých skupin Sintů a Manušů totožná, má vztah mezi užíváním romštiny a užíváním dominantních jazyků v zásadě podobu tzv. **rozšířené diglosie**: romština je především jazykem bazilektální, tj. rodinné a privátní vnitroskupinové ústní komunikace, zatímco dominantní jazyky jsou vždy používány při komunikaci s příslušníky ostatních etnických skupin a často také ve vnitroskupinové komunikaci psané nebo veřejné (srov. Halwachs 1993, 1999, Matras 2002: 238–239).

Fyzická perzekuce Cikánů, která byla zvláště v zemích Římské říše národa německého normou v období raného novověku, byla následována etnocidními snahami (např. odebíráním dětí na převýchovu) probíhajícími hluboko do 20. století a vyvrcholila nacistickou genocidou Sintů, Manušů a Romů v Německé říši, na jí okupovaných územích a v některých satelitních státech. Jednou z reakcí ze strany skupin postižených dlouhodobou perzekucí je jejich současná kulturní uzavřenost vůči dominantním populacím a tato uzavřenost se projevila i v oblasti užívání jazyka. Romština se ve většině komunit mluvčích SMR stala „tajným“ jazykem. „Tajným“ jazykem nejen v tom smyslu, že se užívá v situacích, kdy je důležité, aby obsah výpovědi nerozuměl nikdo, komu není určena,⁵ ale hlavně v tom smyslu, že znalosti o něm a kompetence v něm nesmějí být členy etnické skupiny zprostředkovávány nikomu mimo její okruh, zvláště ne lingvistům. Předmětem kulturního „tajemství“ je tak ve většině komunit mluvčích SMR nejen slovní zásoba a gramatika jejich jazyka, ale často i jeho samotná existence (např. Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 76).

Míra „tajnosti“ jazyka – jakožto kulturní norma – je ovšem u různých komunit Sintů a Manušů různá. „Nejpřísnější“ jsou v tomto ohledu některé skupiny německých a rakouských (a zřejmě i českých) Sintů, zatímco například Sintové v Itálii, kteří jako skupina nebyli obětí nacistického vraždění, jsou poněkud „benevolentnější“. Existují také doklady o tom, že se v minulosti tato kulturní norma šířila postupně, kontaktem mezi jednotlivými komunitami. Následující citát pochází ze stati z konce 19. století pojednávající o jedné skupině Sintů v severozápadních Čechách. Lingvista, příslušník dominantního etnika, zde ze své perspektivy popisuje kontakt se skupinou sintských konzultantů, od nichž elicitoval jazykový materiál („they“):

I shall add that in general they are more agreeable and not less communicative with strangers than other Gypsies; also that at first they freely imparted their language to me without any mistrust; it was only their want of patience that made it somewhat difficult to obtain words and phrases from them. But the last day, when I conversed with them, a Gypsy woman from Alsace stirred them up, and with much abuse accused them of „selling their nation“ for a trifle of money; whereupon they became reticent, and endeavoured to impose conditions for further information. (Sowa 1890/1891: 141)

⁵ Tato *kryptická* funkce se projevuje i ve struktuře jazyka, hlavně v oblasti onomaziologie (srov. Bakker 1999, Matras 1998, 2002: 223). Například tzv. onomaziologický genitiv (např. *dramaskoro* „lékař“ ← *drab* „lék“) je v SMR mnohem produktivnější než ve většině ostatních dialektů romštiny; je totiž alternativou k přejímáním substantiv z kontaktních jazyků (např. *doktoris* < slov. *doktor* nebo *orvoši* < maď. *orvos* v dialektech Romů na Slovensku), jimž by příslušníci dominantní populace (nej)spíše rozuměli.

Konečně je potřeba, v tomto stručném nástinu sociolingvistické situace SMR, zmínit se ještě o celkem nedávném vývoji v užívání SMR, totiž o rozšiřování jejích komunikačních domén do oblasti **psaného jazyka**.⁶ Vzhledem k normě „tajného“ jazyka není sice v SMR – na rozdíl od většiny dialektů romštiny – běžně publikována beletrie, publicistické texty či vzdělávací materiály, avšak v několika kontextech se psaná SMR už etablovala. Jedná se především o texty písní přiložené k hudebním CD albům, o překlady evangelií a další náboženské texty a zvláště v Německu i o používání SMR v internetových chatech určených členům sintske komunity (srov. Matras 2002: 255).

Pravopis spontánních psaných textů je výsledkem transferu grafemických pravidel z dominantního jazyka, a i zápis některých plánovaných a pravopisně standardizovaných textů vychází ze vzoru kontaktního jazyka. Pro ilustraci uvádím úryvky ze tří textových druhů v SMR z německého jazykového prostředí. U každého úryvku je uvedena i (pseudofonologická) transkripce do „akademického“ pravopisu romštiny; ponechávám na čtenářkách a čtenářích, aby si povšimli role německé grafemiky v originální verzi dokladů. První úryvek je část vzkazu ze sintskeho internetového chatu. Druhý úryvek je úvodní část překladu bajky o vráně a lišce, který lze nalézt na internetové stránce, jež několika emblematickými texty tohoto druhu propaguje užívání psané SMR. Poslední úryvek je z evangelizačního textu určeného sintskeým dětem.

(1) <http://www.forumromanum.de>

a. ME RODAU KEU GILIE „WEITE ME I SINTO HUM“

mē rodaw koj gilī „vajtə mē i sinto hum“

b. KON GIWAS KOWA NOCHMO?

kon gīvas kōva noxmō

c. UND NEI BITSCHREL MANGE KOWA JEK PRAL MSN?

un naj bičrel mange kōva jek pral MSN

„Sháním tuhle písničku: ‚Nadále jsem Sinto?. Kdo to prosím vás zpíval? A může mi to někdo poslat přes MSN?‘“

6 První doklad SMR zapsaný samotným mluvčím je sice už z roku 1755 – jde o slavný dopis jednoho Sinta manželce, začínající slovy *Miri komli romni* „Má milá ženo“ (srov. Gilsenbach 1997a), přesto je dosud pro drtivou většinu mluvčích SMR, tak jako pro většinu mluvčích ostatních dialektů, romština jazykem pouze mluveným.

(2) <http://www.romanes.de>

a. I guhraggo tschoreis i godda gieral,

i kūrako čōrajs i kotā kīral

b. fliegeis ab i rugg und gameiss bessgo gieral dechan.

flīgajs ap i ruk unt kamajs pesko kīral te chan.

„Jedna vrána ukradla kus sýra, odletĕla na strom a chtĕla svŭj sýr sníst.“

(3) I LIBRO AN MARO RAKEPEN

a. Mer sikrah har Romanes tschindo wela.

mĕs sīkrā har romānes čīndo vĕla

b. Jake naschti drawerah o Debleskro lab an maro rakepen.

jāke našti dravĕrā o debleskro lab an māro rakāpen

„Naučíme se, jak se píše romsky. Tak budeme moci zapisovat slovo Boží v naší řeči.“

Nĕkteří autoři – s cílem nevzdalovat psanou podobu jimi zachycovanĕho dialektu od psané podoby dalších dialektŭ romštiny – používají i pro variety SMR pravopis, který je bližší široce používanĕmu „akademickĕmu“ pravopisu. Příkladem mohou být materiály projektu *Niglo* „Ježek“, který se zamĕřuje mj. na revitalizaci zanikající piemontské SMR (Franzese 2001c, 2001d). Romské texty v rámci tohoto projektu jsou vydávány v dvojí verzi: v pravopise založenĕm na grafemice italštiny, současného kontaktního jazyka piemontské SMR (úryvek 4a), a v pravopise blízkĕm „akademickĕmu“ (úryvek 4b; čárka označuje slovní přízvuk u vícĕslabičných slov).

(4) Franzese 2001c: 20, Franzese 2001d: 21

a. *An i Itālia, par i baht, ninghe telal le castenghere, le Sintī na sasle mardĕ sar an le Teic, ma comoni Sintī sasle ingiadĕ coi ta na vienle buter cherĕ.*

b. *An i Itālia, par i baxt, nínghe telál le kasténgere, le Síntī na sas-le mardĕ sar an le Tejč, ma komóni Síntī sas-le indžadĕ koi ta na vjenle butĕr kerĕ.*

„V Itálii nebyli našťestí ani během fašismu Sintové perzekuováni tak jako v Německu, nĕkteří Sintové tam však byli deportováni a už se domŭ nevrátili.“

3. Sintské a manušské komunity

Dnes žije zdaleka nejvíce mluvčích SMR v Německu, ve Francii a v Itálii. Ve většině ostatních zemích se jejich počet pohybuje jen v řádu stovek či dokonce desítek. Počet mluvčích tohoto dialektu romštiny lze odhadnout na pouhých 100–200 tisíc (Holzinger 1995: 1, Holzinger 1996: 111). Z celkového počtu mluvčích romštiny – minimálně 3,5 miliónů (Matras 2002: 238) – tak tvoří jen malý zlomek: nejvíce 6%, ale nejspíš ještě méně. V tomto oddíle se pokusím podat přehled sintských a manušských komunit v jednotlivých evropských zemích, spolu s dostupnými údaji o jejich členění na subetnické skupiny a o jejich sociolingvistické situaci. Musím podotknout, že spolehlivé údaje jsou velmi řídké a jednotlivé zdroje se často rozcházejí. Je tedy pravděpodobné, že některé části níže načrtnutého obrázku budou v budoucnu poopraveny. Dále uvádím také poměrně kompletní seznam deskriptivních prací o jednotlivých varietách SMR.

| Manušové. Ilustrace Brigitta Enz |

I. Německo

Odhaduje se, že v Německu – a to ve všech jeho oblastech – sídlí asi 50 tisíc mluvčích SMR (Holzinger 1993: 4). Podle katalogu jazyků světa *Ethnologue* (Gordon 2005) je v Německu 80 tisíc mluvčích SMR a dalších 120 tisíc etnických Sintů, kteří romsky nemluví; tyto údaje jsou však zcela jistě nespolehlivé. V každém případě je Německo zemí s největším počtem Sintů a mluvčích SMR. Velká většina německých Sintů je semi-itineratní; přes léto cestují po Německu, a některé skupiny i do Rakouska, Itálie, Francie a Španělska (Holzinger 1993: 4). Základní sociální jednotkou je velkorodina. Sdružením velkorodin v jurisdikci spolupracujících komunitních soudců – jsou označováni termíny *čačəpaskəro manuš* „člověk pravdy“ nebo *rehtšprechār-i* (< něm. *Rechtsprecher*) – je tzv. *harmenaciōna* (← *har* „jako“, *men/me/mer* „my“, *naciōn-a* < něm. *Nazion* „národ“).

Členění německých Sintů do **subetnických** skupin je – mj. vzhledem k dezintegraci sintsckých komunit v důsledku nacistické genocidy a jejich poválečné reintegraci – velmi komplexní a zůstává téměř nepopsáno (Holzinger 1993: 4). Od vlastních Německých Sintů (*Gadžkâne Sinte*) se odlišují Sintové Čeští (*Lalāre Sinte* neboli *Lalāre „Češi“* ← „němí“), kteří do Německa imigrovali zvláště po druhé světové válce a zčásti zřejmě už od 19. století; dnes jsou usazeni hlavně v Kolíně nad Rýnem a v Hildesheimu (Holzinger 1993: 9). Dalšími výraznými skupinami jsou např. *Vitembergār-ja* „Württemberžané“ (< něm. *Württemberg*), *Prajstike Sinte* „Pruští Sintové“ (← *Prajs-o* „Prus“ < něm. *Preuß-e*), *Estrachār-ja* „Rakušané“ (< něm. *Österreicher*) nebo *Eftavāgengre*, příp. *Eftavāgārja* „Ti sedmi vozů“ (← *efta* „sedm“, *vāg-o* „vůz, karavan“ < něm. *Wag-en*). Tak jako jinde, odkazují geografická etnonyma k tradičnímu původu, nikoli nutně k oblasti dnešního usídlení.

Romština je ve většině komunit německých Sintů vitálním jazykem (Holzinger 1993: 4), ačkoli – jak už jsem uváděl – jazyková asimilace sedentárních komunit započala nejpozději v 19. století. Zatímco německá SMR 18. a 19. století je nejlépe zdokumentovaným dialektem romštiny své doby – nejstarší gramatikou romštiny je právě popis jedné německé variety SMR (Rüdiger 1782; srov. Matras 1999b/c), v současnosti je tomu spíše naopak. K ostatním starším popisům srov. např. Wolf (1981) a Bakker (1999).

Počátky moderní deskripce německé SMR se vážou ke jménu Rudolfa von Sowy, jenž publikoval **texty** zaznamenané mezi Sinty ve Vestfálsku a ve Východním Prusku (Sowa 1888, 1889, 1893) a v rozsáhlém **slovníku** (Sowa 1902) kriticky zpracoval dosavadní lexikální popisy (srov. recenzi v češtině od Wagnera 1997). Kompilační je také Wolfův etymologický slovník, jenž vyšel v několika vydáních (Wolf 1960, 1987, 1993); jeho etymologie jsou z velké části bezcenné.⁷ Několik krátkých textů v různých varietách německé SMR vyšlo v *Journal of the Gypsy Lore Society* (např. Gilliat-Smith 1907, 1908, Wittich 1925, 1930, 1932) a jinde (Knobloch 1977). Od devadesátých let 20. století vychází ve standardizovaném pravopisu větší množství evangelizačních textů, např. překlad Markova evangelia (*O latscho* 1994) nebo části Geneze (*O Abrahameskro* 1996).

První moderní **gramatika** – kniha obsahuje i glosář a několik konstruovaných textů – pochází od typologa Franze Nicolause Fincka (1903); popisovanou varietu bohužel regionálně nezařadil. Z Finckovy gramatiky vychází přístupnější (avšak méně dostupná) mluvnice z pera Michaela Reinharda (1976); v předmluvě autor výslovně uvádí, že popisuje jakousi standardizovanou podobu německé SMR, tak jak se jí mluví v jihozápadním Německu. Ten-

⁷ Slovník kompiluje zdroje pro různé dialekty romštiny, naštěstí je však pečlivě rozlišuje. Zdroje pro německou SMR jsou označeny velkými písmeny (srov. Bakker 1999: 174).

týž autor se ve speciální stati věnuje roli onomaziologického genitivu při tvoření názvů povolání (Reinhard 1979). Vynikající gramatiku současné německé SMR, jež oproti předchozím publikacím detailně popisuje i syntax, vydal Daniel Holzinger (1993, kratší anglická verze 1995); vychází z dialektu Sintů ze severoněmeckého Hameln a obsahuje i komparativní poznámky k dialektu skupiny *Laløre*. Tyto variety jsou také předmětem speciálních lingvistických studií; málo dostupná disertace (Holzinger 1987) se zabývá jejich fonologií, další stati se věnují organizaci diskurzu: užívání kategorie vidu (Holzinger 1996) a referenční kontinuitě (Holzinger 1992). Na posledně uvedenou studii reaguje Matras (1999a). Iglá (1992) se zabývá tzv. verbálními prefixy v německé (a rakouské) SMR z hlediska jazykového kontaktu.

II. Francie

Počet mluvčích SMR ve Francii není znám, částečně kvůli přítomnosti dalších itinerantních a semi-itinerantních skupin, které jsou podobně jako Manušové a Sintové řazeny pod úřední kategorii *gens de voyage* („lidé na cestách“)*. Katalog *Ethnologue* (Gordon 2005) uvádí 28 tisíc mluvčích SMR, jeho zdrojem pro tento údaj je však pochybná *World Christian Database*. Také členění sintských a manušských skupin není příliš průhledné, částečně v důsledku variabilní etnonymie; je například běžné, že skupiny, které se samy označují autonymem *Mānuš*, takto označují i ty, jejichž autonymum je *Sinto*.⁸ Především pak není známa etnická a dialektální afiliace původních francouzských Cikánů, potomků migrantů z 15. století a století následujících. Uvádí se jen, že někteří z nich – mj. nositelé příjmení *Lagrainé* a *Lafleur* – v 17. století migrovali do Německa, kde se integrovali do skupin pozdějších Německých Manušů nebo jiných sintských komunit (srov. Barthélémy 1970: 3).⁹

Nejméně před 200 lety imigrovala do Francie skupina **Piemontských Sintů** z italského Piemontu. Dnes jsou převážně sedentární a žijí v domech ve východní části francouzského Provensálska, zvláště v okolí měst Grasse a Nice (Franzese 2001c: 10–11). Mezi dialekty francouzských a italských Piemontských Sintů existují zvláště lexikální rozdíly. Poněkud paradoxní je, že francouzská varieta piemontské SMR obsahuje více přejímek z piemontštiny než varieta italská, např. *peskadúro* „rybář“ (< piem. *peskadur*) vs. *mačéskeró* (← *mačó* „ryba“). Romština je u francouzských Piemontských Sintů, na rozdíl od Piemontských Sintů ital-

8 Podle Williamse (2003: 2, 87) mohou odlišná autonyma dokonce koexistovat v rámci jedné velkorodiny: např. někteří Manušové z oblasti Limousin mají bratrance mezi Sinty v Alsasku.

9 Příjmení *Lagrainé* (< *Lagrainé*) je doloženo mj. i mezi českými Sinty.

* Viz článek K. Klíčové v RDŽ říj 2005, s. 68–98 (pozn. red.)

| Manušové. Ilustrace Brigitta Enz |

ských, běžným jazykem všech generací. Francouzská varieta piemontské SMR je zdokumentována v podrobném slovníku (Formoso/Calvet 1987; obsažen i ve Franzese 2001b) a v několika narativních textech (Formoso 1984, 1998 a další).

Piemontští Sintové bývají někdy označováni také jako *Valštike Mānuš* „Francouzští Manušové“ (← *Valš-o* < něm. dial. *Walsch-er*) a odlišují se tak od vlastních Manušů, kteří jsou pak označováni jako *Gäckene Mānuš* „Němečtí Manušové“ (Valet 1991: 108). Jindy se však etnonymem *Valštike Mānuš* používá pro Manuše bilingvní nebo monolingvní ve francouzštině a pod termínem *Gäckene*

Mānuš nebo také *Prajštike Mānuš* „Pruští Manušové“ se pak rozumějí **Alsaští Sintové** (Barthélémy 1970: 3, Valet 1971/1986, Williams 2003: 41). Ti jsou zřejmě nejstarší skupinou mluvčích SMR na území dnešní Francie. Dlouhodobě žili mezi německy (alemansky) mluvícím obyvatelstvem Alsaska; v létě cestovali podél Rýna na sever až do německého Vestfálska a dodnes s německými Sinty udržují kontakty. V současnosti jsou z velké části usazeni ve štrasburské čtvrti Neudorf-Polygon (Rao 1976). Alsaským Sintům a jejich jazyku bylo věnováno speciální číslo časopisu *Saisons d'Alsace*. Byl zde otištěn mj. rozsáhlý seznam přejímek z alemanštiny a dalších dialektů němčiny v alsaské SMR (Matzen 1979b), seznam přejímek z francouzštiny (Matzen 1979c), jeden text (Matzen 1979a) a několik poznámek k vývoji tohoto dialektu (Daval/Joly 1979).

Vlastní **Manušové** žijí ve všech částech Francie (s přesahy do Belgie a do Španělska), nejvíce mluvčích SMR je však ve Francii centrální a jihozápadní, zvláště v oblastech Auvergne a Limousin (Valet 1991: 108, Williams 2003: 2-3). Na severu, hlavně v Ile-de-France, je velká část manušských komunit jazykově asimilována (Daval/Joly 1979: 77). Počátky imigrace (Německých) Manušů do Francie se většinou kladou do 19. století, v žádném případě však nešlo o jedinou migrační vlnu. Jednotlivé skupiny přišly nejen z různých německy mluvících oblastí, ale i v různé době: některé už v první polovině 19. století, další během prusko-francouzské války v letech 1870-1871, jiné až těsně před první světovou válkou (Barthélémy 1970: 3, Valet 1991: 109). Jednotlivé skupiny Manušů se často označují podle tradovaného

geografického původu svých předků: *Hesi* pocházejí z Hesenska, *Švobi* ze Švábska atd. (Valet 1971/1986, Valet 1991: 109, Williams 2003: 41). Výrazná je skupina Belgických Manušů (*Haj-ti* nebo *Māneš*) a nadregionální skupina *Eftavāgengre* (Valet 1971/1986, Williams 2003: 41).

Zdaleka nejlépe popsán je díky pracím Josepha Valeta dialekt Manušů z oblasti Auvergne. Široce dostupný však bohužel zůstává pouze gramatický náčrt této variety (Valet 1991), několik narativních textů (např. Valet 1972, 1975) a poznámky k orální tradici auvergnských Manušů (Valet 1978). Ostatní práce zveřejnil Valet jen v xerokopiích rukopisu a poměrně těžko se shánějí: je to zvláště precizní slovník auvergnské SMR, jenž existuje v několika verzích (Valet 1971/1986), a tři rozsáhlé soubory narativů od různých mluvčích (Valet 1984b, 1985, 1994); gramatický náčrt (Valet 1984a) je z větší části totožný s publikovaným. Gramatický náčrt další manušské variety SMR (Calvet *et al.* 1970) bohužel uvádí jen jméno jazykového konzultanta, nikoli však jeho regionální nebo subetnickou příslušnost. Další prací je glosář variety označené jako *gadškene manuš* „německá manuština“ (Jean 1970), není však jasné, zda nezachycuje spíše dialekt alsaských Sintů. Několik dalších textů francouzských variant SMR bylo publikováno v různých číslech časopisu *Études tsiganes* (např. Calvet 1978).

III. Itálie

Sintské obyvatelstvo Itálie – čítající zhruba 30 tisíc osob (Educazione 2003)¹⁰ – je značně různorodé a jeho subetnické členění je poměrně dobře popsáno (např. Karpati 1962, Soravia 1977, Melis 1995, Piasere 1999).

Na severovýchodě země, v oblasti **Tre Venezie**, žije několik příbuzných skupin Sintů: Benátští Sintové (*Sinti Veneti*) obývají vlastní Benátsko, *Krasārja* oblast Carso/Kras na hranicích se Slovinskem a *Kranārja* nebo *Krantike* oblast Carnia při hranicích s rakouskými Korumany. Velké množství přejímek z němčiny v jejich dialektech ukazuje na poměrně nedávnou imigraci z německých jazykových oblastí. Členové skupiny *Estrechārja*, příp. *Esktrekarija* „Rakušané“, kteří žijí mezi německy mluvícím obyvatelstvem Jižních Tyrol (Alto Adige), dodnes německy mluví. V severovýchodní Itálii, ale i ve velkých italských městech (zvláště v Miláně, Turínu a Římě) žijí Němečtí Sintové (*Gadžkane Sinti* nebo *Tajč-i* „Němci“ < něm. *Deutsch-en*), jejichž předkové přišli do Itálie začátkem 20. století z Alsaska. V severovýchodní Itálii jsou přítomny také komunity nadregionální sintské skupiny *Eftavāgengere*.

10 Dále žije v Itálii asi 70 tisíc Romů mnoha různých skupin (srov. Karpati 1962, Melis 1995).

U všech těchto sintských skupin je romština vitálním jazykem. Jejich dialekty jsou si gramaticky i lexikálně velmi blízké (Soravia 1977: 48–49). Publikován byl stručný gramatický náčrt dialektů skupiny *Krasārja* a jihotyrolských *Estrechārja* (Soravia 1977: 59–66), dále stručný glosář jihotyrolské variety o 276 lexémech (Partisani 1981) a slovníček obsahující 1182 lexémů z různých sintských variet severovýchodní Itálie (Soravia 1981). V jihotyrolské varietě vyšlo i několik textů (např. Tauber 1999). Soravia (1977: 126–127) otiskl krátkou transkripci evidentně nekvalitní nahrávky v dialektu skupiny *Kranārja*.

Další skupiny Sintů žijí na území Itálie delší dobu, čemuž odpovídá i menší počet německých a větší počet italských přejímek v jejich dialektech. **Lombardští Sintové** (*Sinti Lombardi*) jsou zčásti usazeni v okolí Milána, zčásti se během léta pohybují po celé Itálii a některé jejich skupiny se usadily např. v severovýchodním Piemontu, v Toskánsku nebo na Sardinii. Zvláštní skupinu tvoří *Sinti Mučini*, nazývaní též *Valštike Sinti* „Italští Sintové“ (← *Valš-o* „Ital“, jinde „Francouz“ < něm. dial. *Walsch-er*), kteří žijí převážně v oblasti horního Pádu. **Emilianští Sintové** (*Sinti Emiljani*) žijí v oblasti Emilia; blízce příbuzní jsou jim Sintové z oblasti Marche (*Sinti Markidžani*), kteří dnes také tvoří nejpočetnější sintskou skupinu v Římě. Zvláště Emilianští a Lombardští Sintové se většinou živí kolotočářstvím a provozováním lunaparků (např. v Rimini) a obě skupiny jsou také známy pod italským označením *zingari giostrai* „Cikáni kolotočáři“.

Stále vitální dialekty Lombardských a Emilianských Sintů jsou téměř totožné (Soravia 1989: 20). Pro lombardskou varietu existuje jen velice stručný gramatický nástin (Soravia 1977: 56–59) a poměrně rozsáhlý glosář o 1057 lexémech (Partisani 1973), pro emilianskou varietu pouze stručný glosář (Mutti 1989). Dialekty skupin *Mučini* a *Markidžani* nejsou zdokumentovány.

Zřejmě nejstarší sintskou skupinou v Itálii jsou **Piemontští Sintové** (*Sinti Piemontákeri*). Nežijí pouze v italském Piemontu – v Turíně a ve všech větších městech (zvláště Cuneo, Carmagnola, Asti), ale i ve Francii. Menší skupiny se usadili také v Lombardii, Ligurii, Toskánsku, Emilii a Laci. V Piemontu sídlí odhadem 2800–3500 Piemontských Sintů, v celé Itálii celkem 5–7 tisíc (Franzese/Spadaro 2005: 29–36). Piemontští Sintové jsou pravděpodobně zčásti potomky první vlny romské migrace do západní Evropy a v Piemontu žijí už od 15. století. Důkazem toho je kontinuita některých jejich specifických příjmení francouzského původu, např. *La Forêt*, *De la Garenne*, *Du Bois*, *La Fleur*, *De Barre*, doložených v piemontských matrikách právě už od 15. století (Franzese/Spadaro 2005: 14).¹¹ Autonymum *Sinto* lze vy-

11 Další příjmení Piemontských Sintů jsou italského nebo německého původu, např. *Orfei*, *Togni*, *Medini*, *Niemen* (< něm. *Neumann*).

světlit pozdější imigraci a integraci dalších romských skupin z německého území a/nebo meziskupinovou difuzí. Italští Piemontští Sintové jsou dnes většinou sedentární a žijí převážně v karavanech ve vyhrazených kempech na předměstích větších měst. Původní povolání – provozování lunaparků a cirkusů, obchod s koňmi, košíkářství a židlařství – zanikají (Franzese 2001c: 1620).

Zanikající italská varieta piemontské SMR je poměrně dobře popsána, zvláště díky pracím Sergia Franzeseho. Ve svém nakladatelství *O Vurdón* „Karavan“ vydal – v textové i elektronické podobě – nejen gramatiku (Franzese 2001a; starší verze: Franzese 1985, Senzera 1986) a podrobný slovník (Franzese 2001b), ale také několik textů (Franzese 2001c/d) a učebnici (Franzese 2004, starší verze: Franzese 1987).¹² Ze starších prací o italské varietě piemontské SMR lze zmínit krátký slovníček (Partisani 1972) a gramatický nástin (Soravia 1977: 51–56). Mnohé lexikální popisy italských variet SMR jsou shrnuty v kompilačním slovníku Soravia/Fochi (1995).

IV. Středoevropské země

Je pravděpodobné, že první romskou skupinou etablovanou na území **Česka**, zvláště v jeho německých oblastech, byli právě předkové dnešních Sintů, ačkoli je – vzhledem k jejich tradiční mobilitě – spíše nepravděpodobné, že by šlo o přímé předky dnešních Sintů českých. Sowa (1890: 139) uvádí, že Sintové sídlící v severozápadních Čechách měli cestovní pasy opravňující je k cestování po celém Německu s výjimkou Bavorska a že udržovali kontakty se Sinty až z Alsaska. V Německu a v Rakousku dnes sídlí mj. skupiny Sintů českého původu. Ti čeští Sintové, kteří přežili nacistickou genocidu a po druhé světové válce neemigrovali do Německa, byli v roce 1959 přinuceni k plné sedentarizaci. Dnes žije v Česku zřejmě jen několik sintských rodin,¹³ převážně ve větších městech (např. v Olomouci). Někteří čeští Sintové udržují kontakty s příbuznými v Německu (Hübschmannová 1995: 190), další se žení a vdávají do komunit jiných romských skupin (Hübschmannová 2002).

O subetnickém členění a jazykové situaci dnešních českých Sintů není – ovšem mimo jejich vlastní komunity – téměř nic známo. Hübschmannová (2002) uvádí, že aktivní kompetence v romštině je omezena na starší generace a že romština funguje spíše jako emblém

12 Některé uvedené publikace jsou volně přístupné na stránkách www.vurdon.it.

13 Údaj o 5 tisících mluvčích SMR v Česku (Gordon 1995) je silně nadsazený a zcela jistě nesprávný.

| Manušové. Ilustrace Brigitta Enz |

skupinové identity než jako běžný prostředek komunikace.¹⁴ Dokumentace dnešní české SMR chybí. Dialekt českých Sintů je tak doložen jen v několika krátkých vzorcích publikovaných koncem 19. století: jeden vzorek (Sowa 1890: 140–141) sestává z tří písňových textů, druhý (Sowa 1893: 454–457) z překladu asi stovky vět z němčiny. Rudolf von Sowa, budoucí znalec německé SMR, tyto texty zaznamenal u rodiny Klimtů v obci Louka u Litvínova a u rodiny Herrmannů v obci Hradiště u Žatce.

V Rakousku dnes žije zhruba 500 Sintů (Heinschink 1978: 9, Gordon 2005), nejvíce z nich ve velkých měs-

tech, zvláště ve Vídni a v Linci, ale i v ostatních částech země s výjimkou Burgenlandu: v Salcburku, tyrolském Innsbrucku, korutanském Villachu, voralberském Bregenzu a Bludenzu a jinde (Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 73). Uvádí se, že Sintové migrovali na území Rakouska převážně z Čech a jižního Německa, ale také ze severní Itálie a Slovinska (Thurner 1999: 21), a to až od přelomu 19. a 20. století (Halwachs 1999: 120) a v největším počtu těsně před první světovou válkou (Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 72). Je však pravděpodobné, že menší skupiny Sintů byly na území Rakouska přítomny už od 15. století (Bakker 1999: 184, cituje Gilsenbacha 1997b: 79). Podle původu se rakouští Sintové dělí na *Esterajxārja* „Rakušané“, *Gackəne Sint* „Němečtí Sintové“ a *Bemtike Sint* „Čeští Sintové“ (← *Bem-o* „Čech“ < něm. *Böhm-e*) neboli *Laləre* „Češi“ (Heinschink/Fennesz-Juhasz 1992: 64, 83). Rakouští Sintové jsou dodnes semi-itinerantní; provozují hudebnictví a přes léto podomní obchod. Díky své mobilitě si udržují kontakty se Sinty v Německu a severní Itálii (avšak dnes už nikoli se Sinty v Česku), mezi kterými si často vybírají životní partnery; interetnické sňatky jsou výjimečné (Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 73).

Ve větší části komunit rakouských Sintů je romština vitálním jazykem, výjimkou je zvláště komunita linecká, kde jsou plně kompetentní jen lidé starší 50ti let (Fennesz-Juhasz *et al.*

14 Existují však také nepotvrzené ústní zprávy o tom, že romština je stále vitálním jazykem alespoň v některých sintsčeských rodinách, ale že je její znalost před příslušníky majoritní populace – a zvláště před lingvisty – popírána.

1996: 75–76). Štýrská varieta rakouské SMR je zdokumentována v několika textech zaznamenaných Johannem Knoblochem od Sintů uvězněných v koncentračním táboře Lackenbach (Knobloch 1950, 1951, Knobloch/Gilliat-Smith 1953).¹⁵ Množství narativních a dalších textů v různých varietách rakouské SMR obsahuje tzv. Heinschinkova sbírka (Heinschink 1966–2001), která je archivována ve Fonografickém archivu Rakouské akademie věd. Jen malá část z těchto textů byla publikována (např. Heinschink/Juhász 1992), pro účely gramatického popisu však byly elektronicky zpracovány Barbarou Schrammel v rámci projektu *RMS* (Elšík & Matras 2001). Dosud chybí publikovaný gramatický popis rakouské SMR; několik poznámek lze nalézt v jedné obecné stati o rakouských Romech a Sintech (Fennesz-Juhász *et al.* 1996: 74–76). Od ostatních variet výrazně odlišný je dialekt skupiny *Eftavāgārja* z korutanského Villachu; jeho gramatický a lexikální náčrt byl publikován na internetu (Horvath 2005).

Asi 200 Sintů sídlí ve **Slovinsku**,¹⁶ většina z nich v západních oblastech Horní Krajina (slovinsky *Gorenjska*) a Goriška, hlavně v obcích Jesenice, Bled a Radovljica při hranicích s rakouskými Korutany (Hahonina 2004). Několik sintských rodin dále žije ve slovinských Korutanech (*Koroška*), ve slovinském Štýrsku (*Štajerska*) a v severní části Zamúří/Transmurie (*Prekmurje*) (Štrukelj 1980, 2004, Josipovič/Repolusk 2003: 130). Značná část slovinských Sintů pochází z Rakouska, odkud utekla před nacisty (Hahonina 2004). Někteří provozují lunaparky na pobřeží Jadranu, další jsou hudebníci. Dokumentace jazyka slovinských Sintů je omezena na několik písňových textů.

Několik rodin (Vekerdí 2000: 6, 14), příp. několik stovek (Mészáros 1980: 3) Sintů žije v **Maďarsku**, po celém jeho území, ale nejvíce na západ od Dunaje. Hutterer (1990: 87) uvádí, že sem přišli začátkem 20. století z německy mluvících zemí, podle Vekerdího (2000: 6, 14) až před druhou světovou válkou z Rakouska. Přes zákaz kočování v padesátých letech 20. století jsou dodnes semi-itinerantní; provozují brusičství, hudebnictví a kolotočářství. Nejstarší generace maďarských Sintů byly trilingvní v romštině, němčině a maďarštině, od generace vnuků původních imigrantů převládá monolingvismus v maďarštině (Mészáros 1980:4, Hutterer 1990: 89). Maďarská SMR je popsána jak gramaticky (Mészáros 1980, Hutterer 1990), tak lexikálně (Vekerdí 1983, 2000).

Existují sporadické zprávy o přítomnosti Sintů na **Slovensku**, může však jít nanejvýš o několik rodin. Dá se předpokládat, že slovenští Sintové jsou potomky imigrantů z Rakouska z počátku 20. století a/nebo z českých zemí z období po vzniku Československa. Alespoň část sloven-

15 K hodnocení neetického způsobu získání těchto textů srov. Halwachs (1999: 115–117).

16 Dále žije ve Slovinsku asi 6 až 10 tisíc Romů různých skupin.

ských Sintů patří ke skupině *Esterajchärja* „Rakušané“. Několik gramatických poznámek k jedné varietě slovenské SMR a jeden krátký text byly uveřejněny v komparativní práci o romských dialektech na Slovensku (Lípa 1965); Lípův konzultant sintštiny se narodil v Michalovcích.

V. Ostatní země

V Rusku a ostatních postsovětských republikách dnes žije pouze několik sintských rodin, podle některých zdrojů jen pět nebo šest (Tchereňkov 1969: 22–23). Dělí se na dvě hlavní skupiny, tzv. *naciōni* (< něm. *Nazion* „národ“). Členové skupiny dnes nazývané *Esterajchärja* „Rakušané“ prý přišli z Vídně, zřejmě počátkem 20. století, spolu s jednou skupinou Lováru;¹⁷ dodnes jsou mezi ruskými Sinty a Lováry běžné interetnické sňatky (Tchereňkov 1969: 22–23). Druhou skupinou ruských Sintů jsou Němečtí Sintové (*Gačkane Sinti*), kteří v druhé polovině 19. století imigrovali z německých oblastí dnešního Polska do ruského Povolží, kde žilo od dob Kateřiny II. značné množství Němců; spolu s nimi pak byli tito Sintové roku 1941 Stalinem přesídleni do Kazachstánu (Tchereňkov 1969: 22, Mészáros 1980: 3, Hutterer 1990: 87), odkud se později postupně rozšířili do různých oblastí Sovětského svazu. Mészáros (1980: 3) uvádí, že se tato skupina Sintů nazývala *Poljāki* „Poláci“, podle Tchereňkova (1969: 22) jsou však *Pojāki* pouze jedním z rodů ruských Německých Sintů; druhým jsou *Brajzi* (< něm. *Preuß-e* „Prus“). Dnešní nízký počet ruských Sintů je mj. důsledkem výrazné míry etnické integrace do komunit povolžských Němců a různých skupin ruských Romů (Tchereňkov 1969: 22). Ruští Sintové jsou multilingvní: vedle variet SMR mluví i dalšími dialekty romštiny, rusky a německy, a část z nich i polsky a jidiš (Tchereňkov 1969: 23). Vyznáním jsou převážně katolíci a profesí hudebníci.

V Nizozemí žije asi 2500 Sintů, většinou ve velkých městech nebo v karavanových kempch v jihovýchodním Brabantu a ve středním a jižním Limburku, tj. v katolické části země při hranicích s Německem (Rodrigues/Matelski 2004: 21). Sintové tvoří jen malý zlomek z 30 tisíc nizozemských obyvatel karavanů (Rodrigues/Matelski 2004: 8). Zdá se, že velká část nizozemských Sintů jsou potomky imigrantů z Německa v druhé polovině 19. století (Rodrigues/Matelski 2004: 13). O jazyce a jazykové situaci nizozemských Sintů není mimo jejich vlastní komunity nic známo.

17 Lovárové (*Lovāra*) jsou skupina Romů žijící hlavně v Maďarsku, ale i v Rakousku – zvláště ve Vídni a v Burgenlandu –, na Slovensku, v polském Haliči, v Německu, v Itálii, ve Francii, v Norsku a jinde. Mluví severovlašskými dialekty romštiny. Jazykově a kulturně úzce příbuznou skupinou jsou tzv. olaští Romové v Česku a na Slovensku, kteří se však sami jako Lovárové většinou neoznačují.

Neví se, jak velká komunita Sintů dnes žije v Dánsku, existuje však publikace z předválečného období, která pojednává mj. i o dánské SMR (Miskow/Brøndal 1923). O komunitách Sintů a Manušů v dalších zemích toho není příliš známo a jejich romské dialekty, pokud se zachovaly, nejsou zdokumentovány. To se týká mj. Sintů ve Švýcarsku a v Polsku a Manušů v Belgii a ve Španělsku.

| Manušové. Ilustrace Brigitta Enz |

Bibliografie

- Bakker, Peter. 1999. The Northern branch of Romani: mixed and non-mixed varieties. In: Dieter W. Halwachs & Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. 172–209. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Barthélémy, André. 1970. La glossaire manouche de Daniel Jean. *Études tsiganes* 26, 2-3.
- Boretzky, Norbert. 1998. Der Romani-Wortschatz in den Romani-Misch-Dialekten. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. 97-132. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Boretzky, Norbert & Birgit Igla. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani I: Vergleich der Dialekte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Calvet, Georges, Françoise Delvoye & Michèle Labalette. 1970. Abrégé grammatical du manuš. *Études tsiganes* 16, 69-79.
- Calvet, Georges. 1978. Récit d'un Manouche déporté pendant la guerre. *Études tsiganes* 24, 1-7.
- Daval, Marcel & Dominique Joly. 1979. La langue de Tsiganes. *Saisons d'Alsace* 67, 64-78.
- Educazione 2003 = Gli zingari in Italia: Rom, Sinti e Camminanti. *Educazione & Scuola*. <http://www.edscuola.it/archivio/stranieri/zingari.html>, 20. 10. 2003.

- Elšík, Viktor & Yaron Matras. 2001. *Morphosyntactic database of Romani dialects (RMS)*. University of Manchester.
- Fennesz-Juhász, Christiane, Dieter W. Halwachs & Mozes F. Heinschink. 1996. Sprache und Musik der Österreichischen Roma und Sinti. *Grazer Linguistische Studien* 46, 61–112.
- Finck, Franz Nikolaus. 1903. *Lehrbuch der Dialekte der deutschen Zigeuner*. Marburg: N. G. Elwert.
- Formoso, Bernard. 1984. *O peskaduro* – Le pêcheur. Un conte en sinto-piémontais. *Études tsiganes* 30: 1322.
- Formoso, Bernard. 1998. *O Salvatiko* – Il selvaggio. Un racconto dei Sinti Piemontesi. *Lacio Drom* 34: 211.
- Formoso, Bernard & Georges Calvet. 1987. *Lexique tsigane: dialecte sinto piémontais*. Paris: Publications Orientalists de France. [141 s.]
- Franzese, Sergio. 1985. *Il dialetto dei Sinti Piemontesi: note grammaticali e glossario*. Torino: Centro Studi Zingari. [132 s.]
- Franzese, Sergio. 1987. *Mari čib ... maró braválimo*. Torino: Centro Studi Zingari.
- Franzese, Sergio. 2001a. *Grammatica di Sinto Piemontese (lingua romani [zingara]) (con collegamenti ipertestuali e supporto audio su CDROM)*. Edizioni “O Vurdón”
- Franzese, Sergio. 2001b. *Dizionario Italiano – Sinto Piemontese – Inglese – Francese (e registri inversi) (su CD-ROM)*. Edizioni “O Vurdón”.
- Franzese, Sergio. 2001c. *I Sinti Piemontesi: Origini, stanziamenti, tradizioni, la guerra, la lingua romani, bibliografia e materiali – Le Sínti Piemontákeri: katar véna, kaj dživóna, siklipén, o kuribén, i čib romaní, lilá ta vavér ková ke rakaréna pren le Sínti*. Edizioni “O Vurdón”.
- Franzese, Sergio. 2001d. *I Sinti Piemontesi: Origini, stanziamenti, tradizioni, la guerra, la lingua romani, bibliografia e materiali – Le Sínti Piemontacheri: catar vena, cai givona, siclipen, o curiben, i cib romaní, lilá ta vaver cová che racarena pren le Sínti*. Edizioni “O Vurdón”.
- Franzese, Sergio. 2004. *Rakarassa romanés: Testi in lingua romani (zingara). Dialetto sinto piemontese*. Edizioni “O Vurdón”.
- Franzese, Sergio & Manuela Spadaro. 2005. *Roma e Sinti in Piemonte. A dodici anni dalla Legge Regionale 10 giugno 1993, n. 26 „Interventi a favore della popolazione zingara“*. (= Contributi di ricerca, 187.) Torino: Istituto di Ricerche Economiche Sociali (IRES) del Piemonte.
- Gilliat-Smith, Bernard. 1907. The Gypsies of the Rhine-Province 1902–3. *Journal of the Gypsy Lore Society II (New Series)*, 1, 125–145.
- Gilliat-Smith, Bernard. 1908. Three German Gypsy melodies. *Journal of the Gypsy Lore Society II (New Series)*, 2, 156–160.
- Gilsenbach, Reimar. 1997a. *Apro drom ne his mange mishdo*. *Lacio Drom* 33, 14–16.

- Gilsenbach, Reimar. 1997b. *Weltchronik der Zigeuner I: Von den Anfängen bis 1599*. Frankfurt am Main. 2. vydání.
- Gordon, Raymond G. Jr. (ed.) 2005. *Ethnologue: Languages of the world, Fifteenth edition*. Dallas: SIL International. www.ethnologue.com.
- Hahnina, Ksenja. 2004. Krivica posploševanja: kdo so Sinti, kaj hočejo v Sloveniji in kako jim to uspeva. *Mladina* 45, 8. 11. 2004. www.mladina.si.
- Halwachs, Dieter W. 1993. Polysystem, Repertoire und Identität. *Grazer Linguistische Studien* 39-40, 71-90.
- Halwachs, Dieter W. 1999. Romani in Österreich. In: Dieter W. Halwachs & Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. 112–146. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Heinschink, Mozes F. 1966-2001 = *Sammlung Heinschink*. Phonogrammarchiv, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Heinschink, Mozes F. 1978. Le langue tsigane parlée en Autriche et en Yougoslavie. *Études tsiganes* 24, 820.
- Heinschink, Mozes F. & Christiane Juhasz. 1992. *Koti džal o mulo ...* Lieder österreichischer Sinti. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 41, 6386.
- Holzinger, Daniel. 1987. *Phonologie des Rommanes der Sinte in der Bundesrepublik Deutschland*. Diplomová práce, Klagenfurt.
- Holzinger, Daniel. 1992. Die Funktion des präverbalen Subjekts im Rómanes (Sinte). *Papire zur Linguistik* 46, 6781.
- Holzinger, Daniel. 1993. *Das Romanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. (= Insbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 85.) Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. [336 s.]
- Holzinger, Daniel. 1995. *Romanes (Sinte)*. (= Languages of the World, Materials LW/M, 105.) Unterschleissheim: Lincom Europa. [45 s.]
- Holzinger, Daniel. 1996. Verbal aspect and thematic organization of Sinte narrative discourse. *Grazer Linguistische Studien* 46, 111126.
- Horvath, Sandor. 2005. *Pagine di lingua e cultura dei Sinti Eftawagárja*. http://www.vurdon.it/eftawagari_01.htm.
- Hübschmannová, Milena. 1993¹, 1995². *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého [117 s.] (1. vydání), Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého [129 s.] (2. vydání).
- Hübschmannová, Milena. 2002. [Czech] Sinti. In: *ROMBASE: didactically edited information on Roma*. <http://romani.uni-graz.at/rombase>. Karl-Franzens-Universität Graz.

- Hutterer, Claus J. 1990. Formen und Wegen der Sprachmischung bei deutschen Zigeuner in Ungarn. *Nyelvtudományi közlemények* 91, 87-96.
- Igla, Birgit. 1992. Entlehnungen und Lehnübersetzungen deutscher Präfixverben im Sinti. In: Erfurt, Jürgen, Benedikt Jessing & Matthias Perl (eds.) *Prinzipien des Sprachwandels I: Vorbereitung*. (= Beiträge zum Leipziger Symposium des Projekt "Prinzipien des Sprachwandels" (PROPRINS) vom 24–26. 10. 1991 an der Universität Leipzig). 38–56. Bochum: Verlag Dr. N. Brockmeyer.
- Igla, Birgit. 2005. Sinti-Manuš: aspects of classification. In: Schrammel, Barbara, Dieter W. Halwachs, Gerd Ambrosch (eds.) *General and applied Romani linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. 23-42. München: Lincom Europa.
- Jean, Daniel. 1970. Glossaire du Gadškeno manuš. *Études tsiganes* 26, 2-68.
- Josipovič, Damir & Peter Repolusk. 2003. Demographic characteristics of the Romany in Prekmurje. *Acta Geographica Slovenica* 43, 127-147.
- Knobloch, Johann. 1950. Volkskundliche Sinti-Texte. *Anthropos* 45, 223-240.
- Knobloch, Johann. 1951. Ein Liebeslied der Sinti-Zigeuner. *Anthropos* 46, 1007.
- Knobloch, Johann & Bernard Gilliat-Smith. 1953. Gypsy tales concerning the 'mulo'. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 32, 124-132.
- Knobloch, Johann. 1977. Berichte und Erzählungen der württembergischer Zigeuner. In: Knobloch, Johann & I. Sudbrack (eds.) *Zigeunerkundliche Forschungen I* (= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 42.), 43-59. Innsbruck.
- Lípa, Jiří. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. [63 s.]
- Matras, Yaron. 1998. Para-Romani revisited. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. 1-27. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Matras, Yaron. 1999a. Subject clitics in Sinti. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46, 147–168.
- Matras, Yaron. 1999b. Johann Rüdiger and the study of Romani in 18th century Germany. *Journal of the Gypsy Lore Society V*, 9, 891-16.
- Matras, Yaron. 1999c. Rüdigerův příspěvek k objasnění původu romštiny. *Romano džaniben* 6, 80–103. [= Matras 1999b, český překlad]
- Matras, Yaron. 2002. *Romani: a linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron. 2005. The classification of Romani dialects: a geographic-historical perspective. In: Schrammel, Barbara, Dieter W. Halwachs, Gerd Ambrosch (eds.) *General and applied Romani linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Lin-*

- guistics*. 7-22. München: Lincom Europa.
- Matzen, Raymond. 1979a. Histoire d'un *mulo*. *Saisons d'Alsace* 67, 148-152.
- Matzen, Raymond. 1979b. Les emprunts des manouches d'Alsace à l'allemand et à l'alsacien. *Saisons d'Alsace* 67, 153-171.
- Matzen, Raymond. 1979c. Les emprunts des tziganes d'Alsace à la langue française. *Saisons d'Alsace* 67, 153-172.
- Melis, Alberto. 1995. *La terza metà del cielo*. Cagliari: Gia.
- Mészáros, György. 1980. *A magyarországi szinto cigányok: történetük és nyelvük*. Budapest: Kiadja a Magyar nyelvtudományi társaság. [44 s.]
- Miskow, J. & Viggo Brøndal. 1923. Sigøjnersprog i Danmark. *Danske Studier* 20, 97-145.
- Mutti, Claudio. 1989. Glossario sinto emiliano. *Lacio Drom* 25:2, 1989, 1520.
- O Abrahameskro* 1996 = *O Abrahameskro djipen*. Übersetzung von 1. Mose 11.10-25.11 ins Romanes der deutschen Sinte. Marburg: Romanes-Arbeit & Summer Institute of Linguistics.
- O latscho* 1994 = *O latscho lab o Jesus Christusester, har o Marko les menge tschinas*. *Markusevangelium Romanes*. Florshein. 2. vydání.
- Partisani, Sergio. 1972. Glossario del dialetto zingaro piemontese. *Lacio Drom* 8, 1132.
- Partisani, Sergio. 1973. Glossario del dialetto zingaro lombardo. *Lacio Drom* 9, 229.
- Partisani, Sergio. 1981. Glossario Estrekaria. *Lacio Drom* 17, 5860.
- Piasere, Leonardo (ed.) 1999. *Italia Romaní II*. Roma: Centro d'Informazione e Stampa Universitaria.
- Pott, August Friedrich. 1844¹, 1964². *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache nach gedruckten und ungedruckten Quellen*. 2. díly. Halle (původní vydání), Leipzig (přetisk).
- Rao, Aparna. 1976. Les Tsiganes sinte du Polygone. *Revue des sciences sociales de la France de l'Est* 5, 182-201.

| Manušové. Ilustrace Brigitta Enz |

- Reinhard, Michael D. 1976. *Die Sprache der deutschen Zigeuner I: Grammatischer Abriss*. Mömbris: Eberwein-Feik. [62 s.]
- Reinhard, Michael D. 1979. The formation of occupational terms in German Romanî (dialect of the Sinte). *International Journal of the Sociology of Language* 19, 29-32.
- Rodrigues, Peter M. & Maaïke Matelski. 2004. *Monitor racism and the extreme right: Roma and Sinti*. Amsterdam: Anne Frank House & Leiden: Department of Public Administration, Leiden University.
- Rüdiger, Johann Chr. 1782¹, 1990². Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. In: *Neuest Zuwachs der teutschen, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen*, 1. Stück. 37-84. Leipzig (původní vydání), Hamburg: Buske (přetisk).
- Senzera, Luigi F. [= Franzese, Sergio] 1986. Il dialetto dei Sinti Piemontesi: note grammaticali e glossario. *Lacio Drom* 22, 164. [= Franzese 1985]
- Soravia, Giulio. 1977. *Dialetti degli Zingari Italiani*. (= Profilo dei dialetti italiani, 22). Pisa: Centro di studio per la dialettologia italiana & Pacini. [141 s.]
- Soravia, Giulio. 1981. Vocabolario sinto delle Venezie. *Lacio Drom* 17, 243.
- Soravia 1989. Nota. *Lacio Drom* 25, 20. [= komentář k Mutti 1989]
- Soravia, Giulio & Camillo Fochi. 1995. *Vocabolario sinottico delle lingue zingare parlate in Italia*. Roma: Centro Studi Zingari & Bologna: Istituto di Glottologia. [207 s.]
- Sowa, Rudolf von. 1888. Die Mundart der ostpreußischen Zigeuner. *Zeitschrift für Völkerpsychologie* 18, 82-93.
- Sowa, Rudolf von. 1889. Die Mundart der westfälischen Zigeuner. *Zeitschrift für Völkerpsychologie* 19, 192-204.
- Sowa, Rudolf von. 1890/1891. Notes on the Gypsies of north-western Bohemia. *Journal of the Gypsy Lore Society* I, 2, 138-142.
- Sowa, Rudolf von. 1893. Neue Materialien für den Dialekt der Zigeuner Deutschlands. *Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 47, 450-463.
- Sowa, Rudolf von. 1902. *Wörterbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Leipzig: Deutsche morgenlandkundliche Gessellschaft. [xiv + 128 s.]
- Štrukelj, Pavla. 1980. *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba. [323 s.]
- Štrukelj, Pavla. 2004. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.
- Tauber, Elisabeth. 1999. Tenkreh tu kao molo ke ġam ti mangel? In: Piasere, Leonardo (ed.) *Italia Romani II*. 5970. Roma: Centro d'Informazione e Stampa Universitaria.
- Tcherenkov, Lev N. 1969. Brève esquisse sur les Tsiganes en U.S.S.R. *Études tsiganes* 15:3, 11-24.

- Thurner, Erika. 1999. Von einer sozialen Randgruppe zu einer anerkannten Minderheit. In: Dieter W. Halwachs & Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. 19–34. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Valet, Joseph. 1971¹, 1986². *Vocabulaire des Manouches d’Auvergne*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [190 s.]
- Valet, Joseph. 1972. *Me am trin nebudi – Nous sommes trois cousins*. *Études tsiganes* 18, 1-3.
- Valet, Joseph. 1975. *O divio Gadžo*. *Études tsiganes* 21, 1-3.
- Valet, Joseph. 1978. La langue des Manouches. *Études tsiganes* 24, 25-28.
- Valet, Joseph. 1984a. *Grammaire du manouche d’Auvergne*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [37 s.]
- Valet, Joseph. 1984b. *Contes manouches I: racontés par le soeurs Warner*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [74 s.]
- Valet, Joseph. 1985. *Contes manouches II: racontés par Antoinette Renard*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [62 s.]
- Valet, Joseph. 1989. Les dialectes du *sintomanouche*: caractéristiques générales et différences. In: Patrick Williams (ed.) *Tsiganes: Identité, évolution*. 309–314. Paris: Études tsiganes & Syros Alternatives.
- Valet, Joseph. 1991. Grammar of Manush as it is spoken in the Auvergne. In: Peter Bakker & Marcel Cortiade (eds.) *In the margin of Romani: Gypsy languages in contact*. 106–131. Amsterdam: Publikaties van het Instituut voor Algemene Talwetenschap, 58.
- Valet, Joseph. 1994. *Contes manouches III: His i molo*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [70 s.]
- Vekerdi, József. 1983¹, 2000². *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára – A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Pécs: Johannes Pannonius tudományegyetem tanárképző kar [246 s.] (1. vydání), Budapest: Terebess [224 s.] (2. vydání).
- Wagner, Peter. 1997. Recenze [Sowa 1902]. *Romano džaniben* 4, 97–98.
- Williams, Patrick. 1993. *Nous, on n’en parle pas: Les vivants et les morts chez les Manouches*. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l’Homme.
- Williams, Patrick. 2003. *Gypsy world: The silence of the living and the voices of the dead*. Chicago & London: Chicago University Press. [= Patrick 1993, anglický překlad]
- Wittich, Engelbert. 1925. German Gypsy Songs. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 4, 38-41.
- Wittich, Engelbert. 1930. Napolina: a South German Gypsy tale. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 9, 170-178.
- Wittich, Engelbert. 1932. Some Songs of the South German Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 11, 26-29.

- Wolf, Siegmund A. 1981. Von der Romanes-Philologie zur Sinte-Forschung. *Zeitschrift für Kulturaustausch* 31, 370-376.
- Wolf, Siegmund A. 1960¹, 1987², 1993³. *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw)*. Mannheim: Bibliographisches Institut (1. vydání), Hamburg: H. Buske Verlag (2. vydání a přetisk).

Summary

Sinti and Manuš Romani: Sociolinguistic Situation, Speaker Communities, and Linguistic Documentation

The paper is an overview of the sociolinguistic situation and the state of linguistic documentation of Romani varieties spoken in Germany, France, Italy, and other European countries by the Gypsy groups that refer to themselves as Sinti or Manuš. It deals briefly with sociolinguistic issues such as language shift and cryptolectal and public functions of their language, outlines the subgroup classification and migration histories of the various Sinti and Manuš groups, and discusses problems related to the dialectological classification of their Romani. The final part of the paper is a country-by-country survey of different Sinti and Manuš subgroups and of available linguistic publications on their Romani varieties.

Viktor Elšík

Kreslené ilustrace pocházejí ze souboru tištěných pohlednic švýcarské výtvarnice Brigitty Enz „Zigeuner – geheimnisvolle Nomaden (Cikáni – tajuplní nomádi)“.

Brigitta Enz se narodila 1. listopadu 1948 v Curychu. Ve třicátých letech začala malovat a poměrně brzo začala malování věnovat značnou část svého času. Zřídila ateliéry na tuniském ostrově Džerba, ve švýcarské alpské vesnici Riom a v jihofrancouzském Saintes-Maries-de-la-Mer. V roce 1993 se během cestování po francouzských pobřežních oblastech seznámila s kočovnými Cikány, se kterými se schází a přátelí dodnes. Brigitta Enz byla fascinována jejich obličejí poznamenanými větrem a stářím, jejich hudbou a životním stylem.

PW

Romano džaniben – jevend 2005 Časopis romistických studií

Vydává o. s. Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Recenzovali:
PhDr. Renata Weinerová, CSc. a Mag. Dr. phil. Dieter Halwachs

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.